

*Л.В. КОЗАК, кандидат економічних наук, доцент,
декан економічного факультету
Національний університет «Острозька академія»*

Ринкові позиції вітчизняних сільськогосподарських виробників у контексті членства України в СОТ

Постановка проблеми. Проблема ефективного позиціювання вітчизняних аграрних підприємств має особливе значення для України і набула загострення після її вступу до СОТ. Саме цей чинник спричинив низку мультиплікативних реакцій на більшість ринків продовольчих товарів, оскільки сільськогосподарська продукція як сировина для їх виробництва стала неконкурентоспроможною на внутрішньому ринку. Перед Україною постає питання, на скільки песимістичними є прогнози щодо розвитку окремих підгалузей аграрного сектору, які втрачають позиції на внутрішньому та світовому ринках. На нашу думку, таким прогнозам має передувати комплексне й системне дослідження сутності та причинно-наслідкових взаємозв'язків чинників, які спричинили виникнення тієї чи іншої ситуації на ринку. Наукових розробок, де застосовується такий підхід у теперішній час, недостатньо, що і зумовило вибір теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуки шляхів підвищення ефективності аграрного сектору привели до появи теоретичних ідей щодо створення сприятливого ринкового середовища, обґрунтування доцільності форм, методів та ступеня державного втручання у функціонування ринків сільськогосподарської продукції. Такий висновок ґрунтується не лише на основі вивчення зарубіжних першоджерел, але й багатьох досліджень вітчизняних науковців (Білурус О.Г., Зубець М.В., Саблук П.Т., Власов В.І. [1],

Єранкін О.О. [2], Кьостер У. [3], Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю, Ленінова Г.В. [4], Шпичак О.М., Боднар О.В., Кобута І.В. [5] та ін.). Названі автори наголошують на необхідності формування особливої системи ціноутворення, кредитної, фінансової, податкової, страхової, інвестиційної політики стосовно галузі.

Однак, незважаючи на значну кількість праць з цієї проблематики, пропонуване дослідження є актуальним, оскільки на основі конкурентного аналізу цін та показників зовнішньоторговельного обороту показує глибинні причини неефективності ринкового позиціювання вітчизняних аграрних підприємств.

Мета статті – оцінка ринкових позицій вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції та продовольства до і після вступу України до СОТ на основі конкурентного аналізу цін та показників зовнішньоторговельного обороту.

Виклад основних результатів дослідження. Для виявлення стійких тенденцій і причинно-наслідкових зв'язків, що визначають ефективність ринкових позицій вітчизняних виробників, за об'єкт дослідження обрано сукупність сільськогосподарських підприємств, які є основним виробником товарної продукції в аграрному секторі України. В поданому нижче аналізі ефективності позиціювання сільськогосподарських підприємств нами використані такі показники, як динаміка рівнів цін та обсягів реалізації, їхня частка на внутрішньому й зовнішньому ринках, чистий експорт, частка імпо-

ртованої продукції на внутрішньому ринку тощо. Перераховані показники використовуються для описового дослідження, тобто вони уможливають виявити проблему та дати їй соціально-економічну оцінку [1-5].

Комплексне та системне уявлення щодо означеної проблеми можна одержати за показниками динаміки експортно-імпортних операцій із сільськогосподарської продукцією та продуктами її переробки. Як показано на рисунку 1, за 2005-2011 роки вартість імпорту сільськогосподарської продукції й продуктів харчування зростає у 2,3 раза (з 1,6

до 3,7 млрд дол. США), натомість обсяг експорту за цей період збільшився в 2,9 раза (з 3,9 до 11,5 млрд дол. США). Упродовж аналізованого періоду за даною товарною групою Україна характеризується позитивними показниками чистого експорту, який у 2011 році досяг найвищої позначки – 7,8 млрд дол. США, що в 3,4 раза більше рівня 2005 року. Починаючи з 2008 року, вартісні показники експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування у 2,5-3,1 раза перевищують значення їх імпорту.

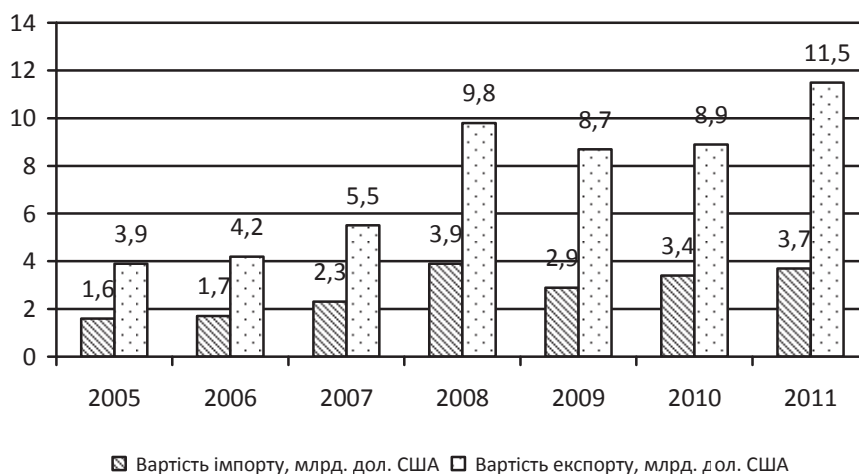

Рис. 1. Динаміка показників зовнішньоторговельного обороту сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки в Україні за 2005-2011рр.*

* Розраховано автором на основі джерела: Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих підгруп товарів за кодами УКТЗЕД: електронні публікації Державної митної служби України [Електронний ресурс] / Назва з титул. екрана. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/estat>.

Звідси можна зробити висновок, що, незважаючи на лібералізацію зовнішньої торгівлі після вступу України до СОТ, вітчизняні товаровиробники аграрної та продовольчої продукції в цілому успішно себе позиціонували конкурентами на внутрішньому і зовнішньому ринках. Проте ситуація неоднакова в розрізі окремих видів сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів.

За даними таблиці, а саме показниками чистого експорту, найпривабливіше виглядають вітчизняні виробники зернових, зернобобових та олійних культур. Україна має позитивне торговельне сальдо щодо реалізації зернових, цей показник перевершує позначку в 10 млн т, за винятком неврожайного 2007 року і найбільш сприятливого за кон'юнктурою для вітчизняного аграрного сектору в 2009 році. Коефіцієнт співвідно-

шення експорту й імпорту за даним видом сільгосппродукції також найвищий і має позитивну тенденцію до 2009 року та дещо спадну – в останні два роки (табл. 2). Аналогічні тенденції спостерігаються за показниками динаміки експортно-імпортних операцій зернобобових і олійних культур, де починаючи з 2008 року показник чистого експорту коливається навколо позначки 2,5 млн т, експорт перевищує імпорт у 40-50 разів, а частка вітчизняних виробників на внутрішньому ринку коливається за роками на рівні 99-100%. Динаміка зовнішньоторговельного обороту борошна та інших продуктів первинної переробки зерна, рослинної олії, спирту доводить про конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції як сировини для виробництва продуктів харчування [6,7].

1. Динаміка показників чистого експорту за окремими видами сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів в Україні за 2005-2011 рр., тис. т*

Товарна група	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Зернові	12342,3	10864,8	4040,4	16021,2	25649,9	13797,5	13996,2
Зернобобові та олійні	430,5	983,4	1592,2	2656,0	2886,7	2401,8	2513,0
Живі тварини	-14,4	-2,3	-4,5	-11,6	-7,2	-6,9	-6,3
М'ясо та харчові субпродукти	-196,8	-215,9	-167,7	-486,7	-391,8	-302,3	-136,5
Молоко та молокопродукти	219,9	124,3	127,1	149,0	110,9	120,6	127,3
Яйця	-3,4	-2,9	12,7	5,4	30,9	18,9	37,6
Картопля	-2,5	-20,1	-3,6	-7,7	-2,1	-12,2	-12,4
Овочі	12,8	10,9	76,4	-99,9	83,5	-84,5	-42,7
Фрукти та ягоди	-90,2	-249,0	-262,2	-335,2	-302,1	-211,5	-210,1
Рослинна олія	652,0	1440,0	1746,3	1116,7	2178,5	2539,0	2551,2
Цукор усіх видів	-138,3	29,9	47,2	-38,9	-78,9	-299,7	-254,8

* Розраховано автором на основі джерела: Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих підгруп товарів за кодами УКТЗЕД: електронні публікації Державної митної служби України [Електронний ресурс] / Назва з титул. екрана. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat>.

Позитивними є також показники чистого експорту молочної продукції, у структурі якого переважають тверді сири (75% у вартісному виразі), проте спостерігається спадна тенденція даного показника. Однією з причин цього є, на нашу думку, неефективне цінове позиціонування твердих сирів на зовнішньому ринку. Як показують дані митної статистики, рівень експортних цін дещо перевищує імпорتنі, звідси експорт за цей період скоротився із 116,2 до 80,2 тис. т [7]. Аналогічна ситуація й щодо масла вершкового, молока згущеного та вершків. Разом із тим за аналізований період Україна стала ефективним експортером яєць і продуктів їх переробки [7]. В цілому вважаємо ситуацію на ринку молокопродуктів та яєць позитивною, оскільки показники експорту за даними групами товарів у 4-5 разів перевищують

імпорт (табл. 2), а частка вітчизняних виробників на внутрішньому ринку коливається за роками на рівні 97-99% [6].

Негативне сальдо зовнішньоторговельного обороту та перевищення імпорту над експортом у 10 разів спостерігаємо на ринку цукру. Натомість Україна є одним із найефективніших експортерів на зовнішній ринок кондитерських виробів [7]. Вважаємо, що для реальної соціально-економічної оцінки даного явища необхідно здійснити ґрунтовніші дослідження, оскільки непоодинокі випадки, коли країна є імпортером сировини й ефективним експортером продуктів її переробки. Яскравим прикладом є Китай щодо імпорту зерна, який входить у п'ятірку найбільших експортерів свинини та м'яса птиці на світовому ринку [8].

2. Динаміка коефіцієнтів співвідношення експорту й імпорту за окремими видами сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів в Україні за 2005-2011 рр. (у фізичній масі)*

Товарна група	2005 р.	2006 р.	2007р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Зернові	83,0	73,6	25,3	140,1	267,8	128,9	92,4
Зернобобові та олійні	9,8	23,8	34,4	50,5	90,9	56,5	42,8
Живі тварини	0,1	0,6	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2
М'ясо та харчові субпродукти	0,2	0,1	0,2	0,0	0,1	0,1	0,4
Молоко та молокопродукти	7,6	4,0	3,5	4,4	3,4	4,6	4,6
Яйця	0,2	0,3	6,4	2,0	6,4	5,0	12,8
Картопля	0,1	0,0	0,4	0,2	0,6	0,4	0,5
Овочі	2,3	1,4	4,8	0,3	1,7	0,5	0,7
Фрукти та ягоди	0,3	0,1	0,1	0,1	0,2	0,4	0,2
Рослинна олія	3,8	7,7	5,6	3,5	8,3	9,0	12,2
Цукор усіх видів	0,4	2,0	3,2	0,5	0,4	0,1	0,1

* Розраховано автором на основі джерела: Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих підгруп товарів за кодами УКТЗЕД: електронні публікації Державної митної служби України [Електронний ресурс] / Назва з титул. екрана. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat>.

Дискусійною також є ситуація на внутрішньому ринку картоплі та плодоовочевої продукції, де простежується зростання негативного сальдо зовнішньоторговельного обороту та зниження частки вітчизняних товаровиробників на внутрішньому ринку відповідно до 93 і 85% [6]. Безперечно, експортно-імпорتنі операції за даними видами сільськогосподарської продукції мають чітко виражений сезонний характер, проте вітчизняні аграрії значно втратили свої позиції на таких традиційних для вирощування в нашому регіоні видах продукції, як цибуля, морква, столові буряки, капуста, яблука тощо. У різних країнах напрацьовані власні підходи щодо забезпечення населення плодоовочевою продукцією у зимовий період: шляхом значних попередніх інвестицій, у тому числі державних, щодо створення достатньої кількості сховищ із регульованими умовами для її зберігання (наприклад, Франція) та переважна орієнтація на імпорт і відмова від таких капіталовкладень (США). На нашу думку, в Україні означена проблема також потребує комплексного дослідження.

Негативні тенденції спостерігаються на ринку м'яса, де обсяги імпорту за аналізований період у 5-10 разів перевищували експорт, вітчизняні товаровиробники тваринницької продукції невпинно втрачали свої позиції. Попри те, що в 2011 році торговельне сальдо по м'ясопродуктах дещо поліпшується, значна частина внутрішнього попиту задовольняється імпортом (табл.1). Цей чинник спонукав вітчизняні підприємства харчової промисловості шукати дешеві імпортні заміники м'ясу та побічній продукції тваринного походження. За даними митної статистики зростає імпорт таких товарів, як маргарин, пальмова олія, жирів тваринного походження тощо [7].

За нашими розрахунками, частка вітчизняних сільськогосподарських підприємств на внутрішньому ринку яловичини, починаючи з 2008 року коливається навколо позначки 68-71%, свинини – 46-69% і має спадну тенденцію. Лише на ринку м'яса птиці вітчизняні аграрії поліпшили свої позиції, частка якого за аналізований період зросла із 71 до 93,6%. З огляду на сказане визначальними ціноутворюючими чинниками внутрішнього ринку м'яса є рівень активності імпортерів, який, у свою чергу, залежить від

державної протекціоністської політики у сфері зовнішніх закупівель. Оцінюючи експортні операції, можна сказати, що вони не впливали суттєво на рівень цін внутрішнього ринку.

За даними Організації економічного співробітництва і розвитку (OECD), на світовому ринку яловичини й телятини у 2000-2003 роках Україна мала частку 1,7-2,2% та посідала шосте місце [7]. Проте в останні чотири роки ці позиції були втрачені. Як видно з рисунка 2, втрата позицій на світовому ринку яловичини тісно корелюється зі значним перевищенням середніх експортних цін вітчизняних експортерів над світовими. Разом із тим до позитивних кон'юнктурних чинників слід віднести те, що середній рівень цін внутрішнього ринку яловичини значно нижчий світового, що свідчить про потенційну конкурентоспроможність вітчизняного аграрного сектору.

Тенденції щодо стрімкого скорочення обсягів експорту спостерігаються також на ринку свинини [7]. Однією з причин є неефективне цінове позиціонування вітчизняних експортерів на світових ринках. Протягом аналізованого періоду середні ціни вітчизняного експорту в 1,3-5,1 раза перевищували рівень світових цін (рис. 3).

До негативних кон'юнктурних чинників зазначеного ринку слід також віднести значне перевищення цін внутрішнього ринку над світовими. Так, у 2008 році таке перевищення становило 1478 дол. США, або 138,6%, у 2009-му – відповідно 900 дол. США, або 97,9%. За останні два роки цей розрив скоротився до 30-35 %, проте без відповідних протекціоністських заходів вітчизняні аграрії залишаються неконкурентними на внутрішньому ринку м'яса свиней.

Частка України у структурі світового експорту м'яса птиці становить лише 0,1%, обсяги експорту мали зростаючу тенденцію до 2009 року та спадну в останні два роки [8]. За даними митної служби статистики бачимо, що найбільшій позначки (20,2 тис. т) показник експорту мав у 2009 році [7], що пояснюється вдалим ціновим позиціонуванням на світовому ринку (рис. 4).

Однак останні п'ять років характеризуються переважно неефективним ціновим позиціонуванням вітчизняних експортерів м'яса птиці. Зокрема, у 2011 році ціновий розрив становив 443 дол. США, або 28,7%, що й

зумовило падіння обсягів експорту. Протягом аналізованого періоду, за винятком 2008 року, вітчизняним аграріям вдалося захистити внутрішній ринок від імпорту, утримуючи середні ціни на рівні, значно нижчо-

му від світових. На підставі чого можна зробити висновок про потенційну конкурентоспроможність вітчизняних виробників м'яса птиці.

Рис. 2. Динаміка середніх цін реалізації м'яса великої рогатої худоби на світовому ринку та в Україні за 2005-2011 рр.*

* Розраховано автором на основі джерел: OECD.Stat Extracts: електронні публікації Organization for Economic Cooperation and Development [Електронний ресурс]/ Назва з титул. екрану. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/statistics>; Статистика сільського господарства та навколишнього середовища: електронні публікації Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]/ Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2011 рік. Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 110 с. – Режим доступу: http://ukrstat.org/menu/publikac_r.htm; Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих підгруп товарів за кодами УКТЗЕД: електронні публікації Державної митної служби України [Електронний ресурс]/ Назва з титул. екрану. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat>.

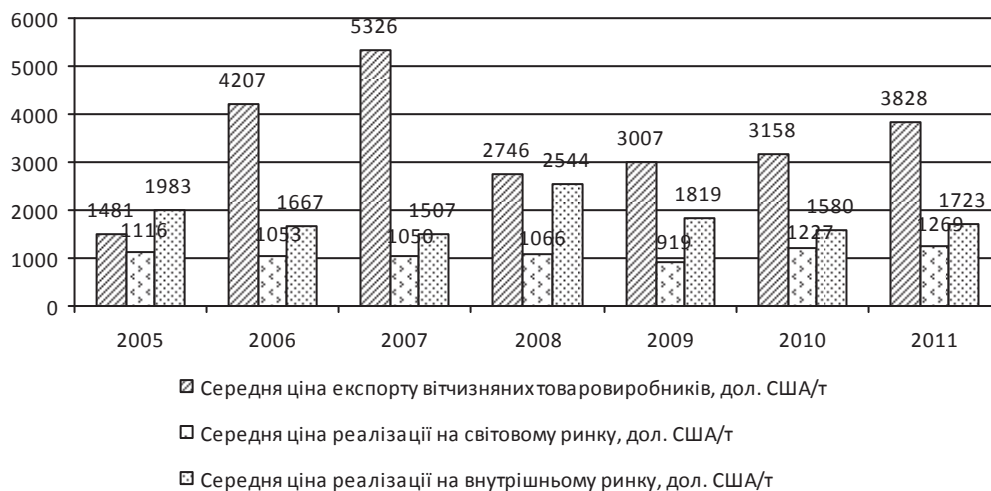

Рис. 3. Динаміка середніх цін реалізації м'яса свиней на світовому ринку та в Україні за 2005-2011 рр.*

* Розраховано автором на основі джерел: OECD.Stat Extracts: електронні публікації Organization for Economic Cooperation and Development [Електронний ресурс]/ Назва з титул. екрану. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/statistics>; Статистика сільського господарства та навколишнього середовища: електронні публікації Державної служби статистики України [Електронний ресурс]/ Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2011 рік. Статистичний бюлетень. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 110 с. – Режим доступу: http://ukrstat.org/menu/publikac_r.htm; Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих підгруп товарів за кодами УКТЗЕД: електронні публікації Державної митної служби України [Електронний ресурс]/ Назва з титул. екрану. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat>.

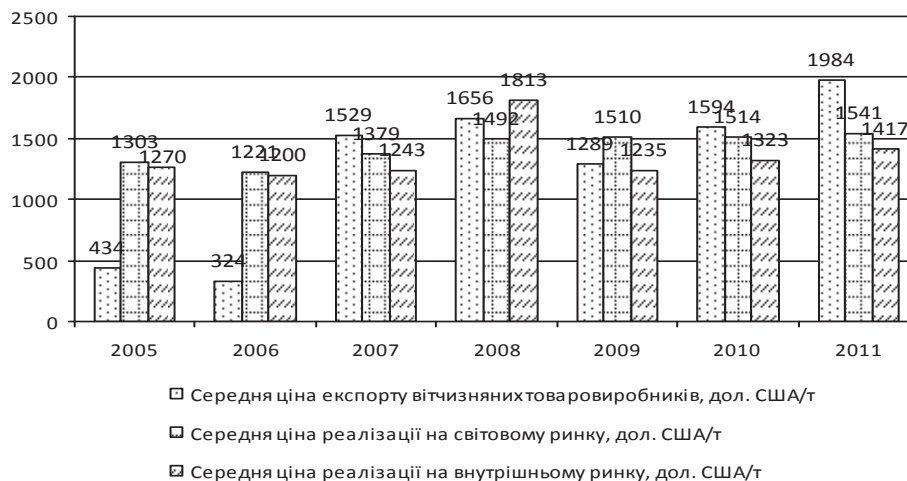

Рис. 4. Динаміка середніх цін реалізації м'яса птиці на світовому ринку та в Україні за 2005-2011рр.*

* Розраховано автором на основі джерел: OECD.Stat Extracts: електронні публікації Organization for Economic Cooperation and Development [Електронний ресурс]/ Назва з титул. екрану. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/statistics>; Статистика сільського господарства та навколишнього середовища: електронні публікації Державної служби статистики України [Електронний ресурс]/ Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2011 рік. Статистичний бюлетень.- К.: Державна служба статистики України, 2012. – 110 с. – Режим доступу: http://ukrstat.org/menu/publikac_r.htm; Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих підгруп товарів за кодами УКТЗЕД: електронні публікації Державної митної служби України [Електронний ресурс]/ Назва з титул. екрану. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat>.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що, незважаючи на лібералізацію зовнішньої торгівлі після вступу України до СОТ, українські товаровиробники аграрної та продовольчої продукції в цілому успішно себе позиціонували як конкуренти на внутрішньому і зовнішньому ринках. Індикатором цього процесу є перевищення у 2,5-3,1 раза вартісних показників експорту сільськогосподарської продукції та продуктів харчування над їх імпортом. Найбільш імпортозалежним є внутрішній ринок

м'яса, натомість стійкішими виявилися позиції виробників зернових, зернобобових і олійних культур. Негативне сальдо зовнішньоторговельного обороту й перевищення імпорту над експортом спостерігаємо на ринку цукру, картоплі та плодоовочевої продукції. Для ґрунтовнішої соціально-економічної оцінки ситуації на цих ринках необхідні додаткові дослідження, оскільки непоодинокі випадки, коли країна є імпортером сировини й ефективним експортером продуктів її переробки.

Список використаних джерел

1. Глобальна продовольча безпека / [О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, І.В. Власов]. – К: ННЦ «ІАЕ», 2009. – 486 с.
2. Єранкін О.О. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації : монографія / О. О. Єранкін. – К. : КНЕУ, 2009. – 419 с.
3. Кьостер У. Основи аналізу аграрного ринку / У. Кьостер; наук. ред. пер. О.Нів'євський. – К.: Видавництво АДЕФ-Україна, 2012. – 486 с.
4. Осташко Т.О. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ / Осташко Т.О., Волощенко Л.Ю., Лєнінова Г.В.; відпов. ред. д-р екон. наук, проф. В.О.Точилін. – К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2010. – 208 с.
5. Система організаційно-економічних механізмів функціонування основних агропродовольчих підкомплексів рослинництва України / [О.М. Шпичак, О.В. Бондар, І.В. Кобута]; за ред. акад. УААН О.М. Шпичака. – К.: ЗАТ «Нічлава», 2009. – 406 с.
6. Статистика сільського господарства та навколишнього середовища: електронні публікації Державної служби статистики України [Електронний ресурс] / Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами за 2011 рік / Стат. бюл. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 110 с. – Режим доступу: http://ukrstat.org/menu/publikac_r.htm.
7. Сумарний обсяг імпорту та експорту окремих підгруп товарів за кодами УКТЗЕД: електронні публікації Державної митної служби України [Електронний ресурс]/ Назва з титул. екрану. – Режим доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/cstat>.
8. OECD.Stat Extracts: електронні публікації Organization for Economic Cooperation and Development [Електронний ресурс] / Назва з титул. екрану. – Режим доступу: <http://www.oecd.org/statistics>.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2012 р.

* * *